

מיכל חמו, מנחם בלונדהיים ותמר ליבס (עורכים), *תקשורות כشيخ: עיונים בשפה ובמדיה, קובץ מאמרים לכבודה של פרופ' שושנה בלום-קולקה*. ירושלים: מאגנס, 2012. 388 עמ'.

צפירה גרבסקי-לייכטמן

נושא התקשורות כشيخ הוא נושא מרכזי בהיבטים תקשורתיים מגוונים, ביניהם זיקות בין תקשורת, חברה ותרבות. לחקר השיח חשיבות מכרנית בעלת ערך רב, נוסף על מגוון השתמעויות יישומיות. פרופ' שושנה בלום-קולקה הייתה בין הראשונים שקידמו את התחום של תקשורת כشيخ וביססו אותו בתחום מחקר ודעת חוב ומרכזי בחקר התקשורות. התחום מקיף הקשרים נרחבים של תקשורת ביז'אישית, תקשורת המונחים, תקשורת פוליטית ועוד, הבאים לידי ביטוי בספר. Mao Misodot ועד היום עבר התחום של חקר השיח כברת דרך ניכרת. הספר, ברוחב היריעה שהוא מציג, מדגים את הפרישה הרחבה של התחום בהקשרים מגוונים של תקשורת מתווכת וכלי מתווכת. התחום הוא רכיב בלתי נפרד מחקר התקשורות כיום ותרומתו נובעת מיסודותיו הבין-תחומיים, המאפשרים יישומים תאורטיים ומетодולוגיים רחבים. האפשרויות הרבות הטמוןנות בו באוט לידי ביטוי במאגר המגוון שהספר מציע, ובכלל זה ניתוחי מיקרו לצד חקר מקרו של חוקרים מן הארץ ומן העולם ומסקנות בעלות השלכות חברתיות ותרבותיות. נקודת המוצא של הספר מתייחסת לנושא באופן דו-סטרי: השיח כתקשורת והתקשורות כشيخ. הנושא מוצג בהרחבת מגוון זרמים: פרגמטיקת השיח, חקר השיחה (CA – Conversational Analysis, אנתנוגרפיה של תקשורת ואנתרופולוגיה לשונית, בלשנות, בלשנות הטקסט, בלשנות חברתיות וחקיר הנרטיב. הספר בניו משני חלקים: הראשון עוסק ב"شيخ ופרגמטיקה: היבטים תיאורתיים והיסטוריים", והשני עוסק ב"شيخ התקשורות בישראל: שפה, הקשר ומשמעות".

יסודותיו התאורטיים של התחום נועצים בפרגמטיקה. חלקו הראשון של הספר מספק את התאוריות החשובות של פרגמטיקת השיח ושל תרומתה להבנת התקשורות לסוגיה

* ד"ר צפירה גרבסקי-לייכטמן, הפקולטה למנהל עסקים, הפקולטה האקדמית אונו והמחלקה לתקשורת ועיתונאות, האוניברסיטה העברית בירושלים.

דואר אלקטרוני: grbelsky@netvision.net.il

ולחקיר השיחה (Conversational Analysis). כפי שכתבה בלום-kulka (Blum-Kulka, 1997), הפרגמטיקה היא ענף בלשני פילוסופי, העוסק ביחסים שבין המבוך הלשוני לבין שימושו בהקשרים שונים. השפה היא האמצעי העיקרי לתקשורת בין אנשים, אך ידוע של מילים ודקודוק אינם מבטיח תקשורת מוצלחת. למילים יכול להיות משמעות רבה יותר, או שונה, מפירושן המקורי. פירושן כולל כאמור הכרה של ההקשר ושל הנחות תרבותיות. זאת ועוד, לאוטו ביטוי יכולות להיות משמעויות שונות במקרים שונים, וניתן לבטא כוונה מסוימת באמצעות אמצעים לשוניים שונים. הפרגמטיקה עוסקת בשפה ובקשר של שימושה, והיא מתמקדת גם בתהיליך וגם בתוצר של תקשורת, כולל שיבוץ תרבותי ומשמעות חברתיות. רבדים אלו מוצגים בספר בהרחבה במאמרו של פאדי סקאנל, "שפה ותקשורת", הכולל סקירה על התפתחות התחום מאובתו המיסדים.

הספר עושי להעניק לקוראים יסודות תאורטיים להבנה ולמחקר נוספת בתחום. נושא פעולות הדיבור, המובא בספר, מציג בסיס להתנהלותה של תקשורת ייעילה. פעולות הדיבור הן ענף של הפרגמטיקה, שנחקר אמפירית במסגרת חקר השיח. ענף זה בודק את תפקוד הדיבור כפעולה בעלת מובן תקשורי, ולא רק כביטוי בעל משמעות סמנטית. התחום של פעולות הדיבור ממקד את תשומת הלב במישור הפרגמטי של המשמעות, ככלומר בכוונת המוען המצוי בסביבה תקשורתית מוגדרת. ענף פעולות הדיבור מספק דרך למיון שיטתי של כוונות תקשורת ושל הדרך שבה הן מקודדות בצורה לשונית בהקשר. הנחת היסוד היא שלhabנות לשוניות יש יכולת להציג סוגים מסוימים של פעולות תקשורת. נושא זה מוצג באופן ייחודי במאמרו של רפאל ניר, "שיחקה כפעולות דיבור". השיחקה נתפסת כנגוד לדיבור, כאידעה, ולכון תיאורה כפעולות דיבור, כפי שעולה ממש המאמר, עלול להישמע כאוקסימורון. ואולם, עובדה מוסכמת היא ששיחקה עשויה להיות בעלת משמעות תקשורתית בהקשרים מסוימים. במקרים אלו ניתן לראותה בה "פעולות דיבור", המבטאת את כוונותיו של השותק המוען. היבט נוסף בחקר השיח מתחקה אחד המנגנונים ודרכי הפעולה של תופעות תקשורתיות מkapיות, כגון שעטוק הגמוני או עיצוב ושימור של זיכרון קולקטיבי, אפשרויות חולפות של קריאה וריבוי משמעות. בהקשרים אלו הספר מציג שימושים מחקרים בפרשנטיבית היסטורית, וביניהם חקר פרשנות המקרא. מאמרה של אלדרה ויצמן, "לקראת בחינה פרגמטית של פרשנות המקרא ושל תרגומיו", כולל שימוש במושגי יסוד פרגמטיים במבט ההיסטורי, העוסקים בפענוח משמעותם של מנת לתאר ולהבין את פרשנות המקרא. ממד נוסף, מורתן, בחקר השיח מובא במאמרם של תמר ליבס ומנחם בלונדהיים, "פנטום הדיאלוג: משתפים נפקדים על פי אפלטון, תוכידידס וסופוקליס". המאמר מתמקד בדיאלוג כתהיליך תקשורי ומציג את האופן שבו ההקשר החברתי של הדיאלוג מעניק רלוונטיות לסוגיות העקרוניות הנדרנות בו. מאמרה של דנה שלו, המציג את "תיאוריות השיח בעת העתיקה", חותם את החלק הזה בספר. לאחר הצגת היסודות התאורטיים של התחום הספר מציג מתקדים על שיח תקשורת בישראל, המתמקדים בשפה, בהקשר ובמשמעות. חלק זה סוקר היבטים של תרבויות,

זהותaidaולגיה, כפי שהם משתקפים בזירות מגוונות. הוא מתייחס לחסיבותם של נרטיבים ולאופן שבו מבנים טקסטואליים ואמצעי עיצוב לשוניים ופרה-לשוניים המשמשים להבנית המציאותות. הניתוח מתמקד בנושאים שונים בעלי השלכות חברתיות, פוליטיות ותרבותיות. בין הנושאים הנדונים בחלוקת זה מנוקודת מבט הגמוני והן מנוקודת מבט חתרנית; אסתר שלி ניומן, במאמרה "מסורת במסורת: חנוכה בעברית קלה", עוסקת ברכישת השפה של עולים לישראל במשמעות הלשוני והתרבותי כתהילך הטעמה של הערכיים והתפיסות של הקולקטיב הישראלי; המאמר "תסדייר אידיאולוגי: כמה דוגמאות מספרי לימוד בהיסטוריה" של נורית פلد אלחנן עוסק בדואליות של שפה ושל מערכות חברתיות ותרבותיות רחבות בספרי לימוד, ולצד קריינות הגמוניות הוא מציג גם זווית ביקורתית.

בספר יש ממד נוסף לנוגע לחקור התקשורות בישראל ומתייחס למאפיינים ולאמצעי עיצוב בשיח הציבורי. זהר לבנת, במאמרה "כמו בסרטים: כוחה הארגומנטטיבי של אנלזיה בשיח הציבורי", עוסקת בקולות שונים בשיח הציבורי, המובאים באמצעות רטוריים אנלוגיים בעיצוב טיעון, המשקפים עמדות, רגשות ותבטאות, ובאופן סיקורם בעיתונות בישראל. שאל שנבה, במאמרו "בעקבות השיח החסוי: גילוי קולות נסתרים בשיח פוליטי פומבי", מעניק לאמצעי עיצוב בשיח הציבורי רכיב מיוחד, המתקדק לא רק بما שנאמר אלא גם במה שלא נאמר ובאמצעים לחשיפתם של קולות נסתרים. איילת כהן, במאמרה המعنינה "נרטיב טל'-ביוגרפי של צעדת מהאה: מיזה קרה במצפה רמון' ועד 'האמת העירומה'", מציגה דרך נרטיב טל'-ביוגרפי דיאלוג בין עמדות מתחדרות בדיון הציבורי. המאמר מדגים את המתח לצד טשטוש הגבולות שבין המרחב האישי לבין המרחב הציבורי.

הספר אף מציג את מאפייניו הייחודיים של שיח המדיה. הוא ממפה את אמצעי העיצוב המבניים את אופיו הציבורי של השיח ואת הביטויים הלשוניים של הפניה בתקשורת ההמוניים, המשודרת לקהל רחב ומגוון. הוא מאפשר להבין את המנגנונים בשיח המדיה, המאפשרים את השתלבותו בתהילך הדמוקרטי וכ��פוקודיו הציבוריים-פוליטיים. בחלוקת זה של הספר מומחשת הרלוונטיות של חקר השיח למסורות מוכרות בחקר המדיה ולסוגיות מפתח בחקר התקשורות הפוליטית. במאמרו של מרטין מונטגומרי, "הריאיון החדשותי המשודר", מוצגים פורטטים וסוגות מגוונים של דיבור משודר בטלוויזיה, המציגים תפיסה שונה של אופי המרחב הציבורי. המאמר מדגים את מרכיבותה של סוגת הריאיון ומנתח תטיסוגות המרכיבות אותה מתוך הצגת המבנים השונים של ידיעות חדשות בטלוויזיה. גונן דוריה-כהן, במאמרו "תודה לכתבנו: היבטים אינטראקציוניים בסיפור החדשותי בטלוויזיה", טוען שניתן להצביע על יחסי הכוח בין הפוליטיקאים לבין אנשי התקשורות המראיינים אותם. הוא מתייחס להשלכות שיש ליחס הכוח האלה על מעורבות הצופה בתהילך הדמוקרטי ועל hegemonia של החדשות בטלוויזיה. מאמרים המרתק של מיכל חמו, זהר קמפני ולימור שיפמן, "לעבר את 'פיני הגדול' בשלום:

אתגרים לכשרונות התקשורתיות של אישי ציבור בעידן הריאיון המדייני", חותם את הספר בדיאון בטשטוש הגבולות בין פוליטיקה לבין בידור. המאמר מנהה את אופני ההתמודדות של פוליטיקאים עם האתגרים הייחודיים שמציבים להם ראיונות, שיש בהם סביבה היברידית ודינמית של פריצת הגבולות בין סוגות ומרחבים. המאמר מתיחס לכשרונות התקשורתיות של הפוליטיקאים וליכולתם להבין את נורמות השיח של הסוגה הייחודית ולהסתגל אליה ובכך להשפיע על יחסיו הכוחות ביניהם לבין המראיינים.

הספר מציג רב-גוניות של זירות והקשרים במחקר השיח, המבוססים על הנחות יסוד תאורטיות מסוימות, וממחה היטב את הצלותים בין שפה ושיח לבין תקשורת ותרבות. התחום של חקר שיח בתקשורת ממשיך להתחפה וזמן תפיסות תאורטיות מתחומי דעת שונים, כולל שימוש במתודולוגיות מגוונות. הספר הוא מחווה לפروف' שושנה בלום-קולקה, אך חשוב להדגיש כי נוסף על כך הוא ספר חשוב בתחום. אין ספק שהוא מתאים ורלוונטי ללימודיו התקשורתיים בסיסות הלימוד השונים: חוקרים מתחומי דעת שונים ימצאו בו ערך רב, וניתן לגוזר מן המסקנות העולות ממנו מגוון של השתמעויות יישומיות. אין ספק שיש בספר חשיבות רבה לחקר תקשורת המונחים, העיתונות הכתובה, התקשורות הטלויזיוניות המשודרת וכן לתקשורות בין-אישית על הקשייה החברתית והתרבותית.

מקורות

- Blum-Kulka, S. (1997). Discourse pragmatics. In T. A. Van Dijk (Ed.), *Discourse as a social interaction* (pp. 38-63). London, England: Sage.